

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ЮГОЗАПАДЕН: ихтимански

Ихтиманският говор е представен в този сайт от две села: Горно Вършило (ГВ) и Белица (Б), макар че строго погледнато само първото от тези села спада към ихтиманския говор. Диалектът на Белица може да се смята за преходен между панагюрски и ихтимански, като два важни признака го свързват с първия, а само един с втория говор (Младенов 1966: 16). Тъй като признакът, който е общ с ихтиманския говор (рефлексът на ятовата гласна), обикновено се смята за по-важен, в това описание Белица е отнесена към ихтиманския говор. В известен смисъл и двата диалекта са маргинални, тъй като Горно Вършило е едно от едва четири села (от общо 24 спадащи към ихтиманския говор), в които на мястото на ятовата гласна в ударена сричка се изговаря отворена предна гласна /ê/ (както в селата, които представят белослатинско-плевенския говор в този сайт).

Следва списък на особеностите на ихтиманския говор, базиран на текстовете от двете села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено селото, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например ГВ1 = Горно Вършило 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- На мястото на ятовата гласна се явява /ê/ в Горно Вършило и /e/ в Белица.

Примери: *лêте* (ГВ(: 13), *сêно* (ГВ2: 2) // *бêх* (Б1: 4), *голêма* (Б1: 16)

След съгласната /ц/ и в двете села се явява /a/.

Примери: *цàла* (ГВ1: 52), *прецàждаш* (В3: 20)

- Етимологичното *я* се запазва с много малко изключения.

Примери: *вейàчка* (ГВ1: 9), *тойàга* (Б3: 37) // *чèкат* (Б1: 45), *едè* (Б1: 59)

- Големият ер и голямата носовка, в много случаи и малкият ер в коренна сричка, са се слели в една гласна. Резултатът от сливането е /a/ в Горно Вършило и /ъ/ в Белица.

Примери с голям ер: *часà* (ГВ2: 5) // *дъ̀ски* (Б2: 144), *въ̀нка* (Б2: 142)

Примери с голяма носовка: *пàте* (ГВ2: 3), *седàт* (ГВ1: 17) // *къ̀шти* (Б1: 17), *мъ̀ш* (Б1: 32)

Примери с малък ер: *жàнеме* (ГВ1: 6) // *жъ̀на* (Б1: 24)

Това е главната чета, която свързва Белица с панагюрския, а не с ихтиманския говор.

- След посталвеолни съгласни малката носовка има същия рефлекс като голямата (явление, известно като „смесване на носовките“).

Примери: [липсва пример от Горно Вършило] // *жѣтва* (Б1: 35)

- Силабичните плавни съгласни са запазени.

Примери: *нафр̀л'ам* (ГВ1: 26), *вр̀ва* (ГВ1: 27), *др̀вени* (Б1: 52), *напл̀на* (Б3: 79), *напл̀нила* (Б3: 81)

- Съгласната /x/ е запазена в краесловието и е изпаднала в други позиции. Пред съгласна изпадането на /x/ е компенсирано с удължаване на предходната гласна.

Примери: *запр̀ех* (ГВ1: 20), *б̀ех* (Б1: 4), *т̀ех* (Б1: 128), *дока̀раа* (ГВ1: 17) // *ко̀па:ме* (ГВ1: 6), *поткар̀ва:ме* (Б1: 102)

- Интервокално /й/ изпада в Белица и се запазва в Горно Вършило.

Примери: *вѐачки* (Б2: 52), *на̀сѣа* (Б2: 72) // *вей̀ачка* (ГВ1: 9)

- Предлогът /в/ запазва звучността си пред гласни и сонорни съгласни.

Примери: *в их̀тиман* (ГВ2: 22), *в ар̀мана* (Б2: 30)

- След крайна съгласна се добавя шваа като маркер за незавършеност на фразата.

Примери: *др̀уз̀а* (Б2: 53), *ов̀ес̀а* (Б2: 99), *см̀ех̀а* (ГВ2: 6), *ко̀пам̀а* (ГВ2: 8)

Ударение

- Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Примери: *вр̀ва* (ГВ1: 27), *за̀меса* (ГВ1: 27), *о̀ра* (Б1: 25), *о̀брза* (Б2: 71)

- Отметнато ударение в презентните форми на редица глаголи от второ спрежение.

Примери: *са̀дим* (ГВ2: 62), *огра̀дим* (Б2: 25), *уло̀вим* (Б2: 29)

- Ударението се мести върху тематичната гласна в аористни форми и аористни причастия.

Примери: *жѣ̀на* (Б1: 55), *ра̀ни:ме* (ГВ2: 42), *вадѝла* (ГВ1: 2), *гледа̀ла* (Б1: 22)

- Ударението не се мести в глаголи със силабична представка.

Примери: *ож̀енихме* (ГВ2: 37), *пресѐлиа* (Б1: 5), *зар̀еза:ме* (Б1: 104)

Морфология

- Плуралното окончание за съществителните от мъжки род е /-el/.

Примери: *ка̀мене* (ГВ1: 42), *тра̀кторе* (ГВ1: 11), *чува̀ле* (Б2: 112), *саму̀не* (Б2: 116)

- Членът за мъжки род единствено число е /-ъ/ в Белица, а в Горно Вършило зависи от предходната съгласна: /-а/ след твърда и /-е/ след мека съгласна.

Примери: *студѝ* (Б2: 87) // *лѝба* (ГВ1: 13), *пѝте* (ГВ2: 3)

- Под ударение окончанието за женски род единствено число съвпада с рефлекс на голямата носовка - /ъ/ в Белица и /а/ в Горно Вършило.

Примери: *бранѝ* (Б2: 82), *дѝскѝ* (Б2: 126) // *странѝ* (ГВ2: 53)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените седем): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на /-а/. Разбира се, ако рефлексът на голямата носовка е /а/ (както в Горно Вършило), не може да съди коя от двете форми се е обобщила.

- Твърда съгласна пред глаголните окончания за първо лице единствено число и трето лице множествено число сегашно време при глаголите от второ спрежение.

Примери: *печѝла* (Б1: 19), *зѝмеса* (ГВ1: 26) // *рѝдат* (Б2: 149), *напѝнат* (ГВ1: 30)

- В Белица частицата за бъдеще време е *ита* за първо лице единствено число и *ите* за другите форми; в Горно Вършило се използва само *ше*.

Примери: *ита лѝсна* (Б3: 83), *ите ми вѝзва* (Б1: 129), *ите го ѝадѝ* (Б2: 58) // *ше ѝде* (ГВ2: 34)

- Плуралното окончание за еловите причастия е /-е/.

Примери: *гледѝле* (ГВ2: 66), *отишлѝ* (Б1: 89), *турѝле* (Б2: 126)

Литература:

Младенов, Максим. 1966. *Ихтиманският говор*. Трудове по българска диалектология 2.